

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРОФЕСІЙНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ ТА САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА

Постановка проблеми. У сучасних умовах державотворення України одним із пріоритетних завдань системи освіти є професійне самовизначення молоді, успішність вирішення якого визначає активність самоствердження, досягнення високого рівня професіоналізму в обраній сфері діяльності. Особливо значущим для становлення професійного самовизначення є ранній юнацький вік, впродовж якого відбувається активне розмірковування над своїм майбутнім, придатністю до роботи у тій чи іншій сфері та попередній вибір майбутньої професії.

Професійному самовизначенню передують формування професійних настановлень, що інтегрує у собі ціннісне ставлення до світу, отриманий досвід та визначає характер домінування різних стратегій у вирішенні завдань професійного самовизначення. Тому проблема розвитку професійних настановлень у ранньому юнацькому віці потребує особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійних настанов у психолого-педагогічній літературі розглядається у роботах таких науковців як А.К.Маркова, Є.О.Клімов, В.Є.Клочко, І.М.Кондаков, К.М.Левітан, Е.С.Чугунова та ін. Дослідниками професійна настанова розглядається в різних аспектах: як прагнення отримати спеціальну підготовку, оволодіти професією, досягнути в ній успіху, певного соціального статусу (А.К.Маркова [9]); готовність суб'єкта до виконання обов'язків, норм, функцій певної професійної ролі, що включає як позитивне ставлення до професійної діяльності, так і професійні уміння для здійснення цієї діяльності (К.М.Левітан [8]), активний вибір завдань та згідно їх моделювання власної поведінки (І.М.Кондаков [6]).

Структурним компонентами професійних настановлень Є.А.Клімов вважає:

1. Емоційний (сенситивний) компонент, пов'язаний із ставленням особистості до професії, що виявляє міру задоволеності спеціальністю і проявляється через низку переживань.
2. Комунікативний компонент, який полегшує або ускладнює розвиток системи ділових і міжособистісних зв'язків в процесі професійної взаємодії.
3. Когнітивний компонент, що виявляє відносно стійкі індивідуальні відмінності в особливостях пізнавальних процесів та виявляється в індивідуальних пізнавальних процесах і в оцінних думках про раціональні типи роботи.
4. Мотиваційний компонент пов'язаний з усвідомленням стимулів трудової діяльності, співвідношенням зовнішніх і внутрішніх чинників регуляції поведінки в умовах професійної діяльності.
5. Праксичний (поведінковий) компонент демонструє ступінь пасивно - активного ставлення фахівця до професійних обов'язків, схильність особистості до реальних позитивних (або негативних) дій в власному мікросоціумі.
6. Рефлексивний компонент виступає як переведення одного виду активності в інший, стимулює саморегуляцію особистості й означає прагнення до самопізнання, до осмислення і оцінки власних дій, вчинків. Окрім того, в процесі функціонування соціально – психологічних установок цей компонент відображає як реальну ситуацію, так і уявлення про неї (наприклад, еталонну), а також прогнозує власну поведінку і поведінку інших людей [3].

Н. І. Кулик розглядає професійні настанови як складові структури особистості, яка перебуває на стадії навчання певній професії або ж включена до професійної діяльності. Автор

вважає, що професійна настанова відповідає первинному процесу професійного самовизначення особистості, в основі якої лежать безпосередні мотиви вибору професійної діяльності [7].

Вагомий внесок у дослідження проблеми професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці зроблено вченими Л.І.Божович, В.І.Жуковською, Є.О.Клімовим, Л.О.Кравчук, І.В.Мерзляковим, В.А.Поляковою, О.Е.Попович, С.Ф.Фроловою, А.Н.Чистяковою, П.А.Шавір, С.В.Шибанковою та ін.

Професійне самовизначення - це багатовимірний і багатоступеневий процес, в якому відбувається виділення задач суспільства і формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність. Професійне самовизначення можна розглядати як серію задач, які суспільство ставить перед особистістю, що формується, і які ця особистість повинна послідовно розв'язати протягом певного періоду часу; як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми перевагами і схильностями, з одного боку, і потребами існуючої системи суспільного розподілу праці, а з іншого - як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність [5].

У загальному процесі професійного самовизначення Н.С.Пряжніков виділяє чотири стадії:

1. Виникнення і формування професійних намірів і первинне орієнтування в різних сферах праці (старший шкільний вік).
2. Професійне навчання як освоєння вибраної професії.
3. Професійна адаптація, що характеризується формуванням індивідуального стилю діяльності і включенням в систему виробничих і соціальних відносин.
4. Самореалізація в праці (часткова або повна) – виконання тих очікувань, які пов'язані з професійною працею [10].

Професійне самовизначення є центром соціальної ситуації розвитку, що формує своєрідну внутрішню позицію у ранньому юнацькому віці, яка пов'язана зі зміною ставлення до майбутнього. Зверненість у майбутнє, побудова життєвих планів і перспектив - афективний центр життя юнацтва.

Самовизначення, як зазначає Л.І.Божович [1], є особистісним новоутворенням старшокласника, яке ґрунтується на стійких інтересах та прагненнях суб'єкта, що вже склалися; передбачає врахування власних можливостей та зовнішніх обставин; пов'язане зі світоглядом старшокласника, що формується, та з вибором професії.

Є.О.Клімов [4] також акцентує увагу на тому, що типовим для старшокласника є загострення потреби професійного самовизначення; вони стають спрямованими на професійне майбутнє, і ця спрямованість визначає усю систему взаємовідносин юнака з оточуючими ровесниками та дорослими.

Професійне самовизначення через призму готовності до вибору професії як стійку цілісну систему професійно важливих якостей особистості раннього юнацького віку (позитивне ставлення до майбутньої професії, наявність необхідних знань, умінь, навичок тощо) розглядає С.М.Чистякова [14].

Значна увага приділяється науковцями питанням профорієнтації старшокласників, покликанням якої є допомога віднаходження смислу майбутньої діяльності, сприяння професійному самовизначенню, зокрема засобами індивідуально зорієнтованого профконсультування (М.М.Захаров, М.І.Калугін, І.Н.Назимов, А.Д.Сазонов, В.Д.Симоненко, О.Л.Туриніна, О.Б.Федоришин, В.В.Чебишева та ін.).

Водночас, аналіз психолого-педагогічної літератури виявив відсутність спеціальних досліджень професійних настановлень у ранньому юнацькому віці. Тому **метою нашого**

дослідження стало вивчення особливостей професійних настанов учнів старших класів. У дослідженні прийняло участь 70 учнів десятих та 80 учнів одинадцятих класів загальноосвітніх шкіл м. Києва.

Викладення основного матеріалу дослідження. Із метою виявлення особливостей прояву типів професійних настановлень у ранньому юнацькому віці ми використали «Опитувальник професійних настанов» І.М.Кондакова [6]. Зазначена методика дозволяє охарактеризувати професійні настановлення учнів старших класів за такими факторами (типами настановлень) як нерішучість у професійному виборі, оптимізм стосовно професійного вибору, самооцінка та залежність у здійсненні професійного вибору згідно високого, середнього та низького рівнів.

Отримані результати проведеного дослідження демонструють, що більшість опитуваних старшокласників (62,5%) виявляють рішучість і впевненість у здійсненні професійного вибору. Відносно невелика кількість юнаків (12,5%) має високий рівень нерішучості у професійному виборі, що супроводжується відсутністю чітких уявлень і критеріїв стосовно професійного розвитку, поганою інформованістю про світ професій. Решта ж 25,0% опитуваних старшокласників виявляють середній рівень нерішучості у виборі професії.

Аналіз отриманих даних засвідчує, що лише 30,0% досліджуваних учнів старших класів виявляє високий рівень раціоналізму професійного вибору. Для таких учнів властиві ґрунтовність, раціоналізм, розсудливість, готовність діяти за планом у питаннях вибору майбутньої професії. Більшості ж опитуваних юнаків властиві середній (47,5%) та низький (25%) рівні раціоналізму, які характеризуються відповідно ситуативністю або переважанням імпульсивного та необґрунтованого ставлення до питань професійного визначення.

Реалістичні настанови стосовно професійного вибору демонструє лише 37,5% опитуваних старшокласників. Більшість учнів виявляють середній (35,0%) та високий (27,5%) рівні оптимізму стосовно професійного вибору. Зокрема високий рівень зазначеного фактору пов'язаний з ідеалізацією, «юнацьким максималізмом», відчуттям власної обраності, з упевненістю у тому, що всі проблеми можна легко вирішити.

Високий рівень самооцінки професійного вибору як типу професійних настановлень виявляє 30,0% досліджуваних учнів старших класів. Відповідно таким респондентам властиві завищена самооцінка, віра у власні сили та здібності, надмірна довіра до власних суб'єктивних вражень, завзятість і готовність до подолання труднощів. Середній рівень самооцінки мають 42,5% старшокласників та значна кількість досліджуваних (27,5%) виявляє занижену самооцінку.

Більшість учнів старших класів (62,5%) вважають себе незалежними і самостійними у здійсненні професійного вибору. Водночас значна кількість досліджуваних старшокласників виявляє середній (30,0%) та високий (7,5%) показники залежності у професійному виборі, які пов'язані відповідно із ситуативністю або домінуванням несамостійності, податливості, залежності від інших у питаннях професійного вибору.

Таким чином, професійні настанови старшокласників характеризуються суперечливими тенденціями. Учня старших класів здебільшого властиві рішучість, впевненість, самостійність професійного вибору, що водночас супроводжуються імпульсивним та необґрунтованим ставленням до питань професійного вибору, надмірним оптимізмом щодо майбутньої професії. Виявлені суперечливі особливості прояву типів професійних настановлень зумовлюють пошук шляхів оптимізації формування професійних настановлень в учнів раннього юнацького віку у навчально-виховному процесі, однак розв'язання цього завдання вимагає вивчення чинників їх розвитку, вплив на які, на нашу думку, сприятиме оптимізації та гармонізації рівнів професійних настановлень.

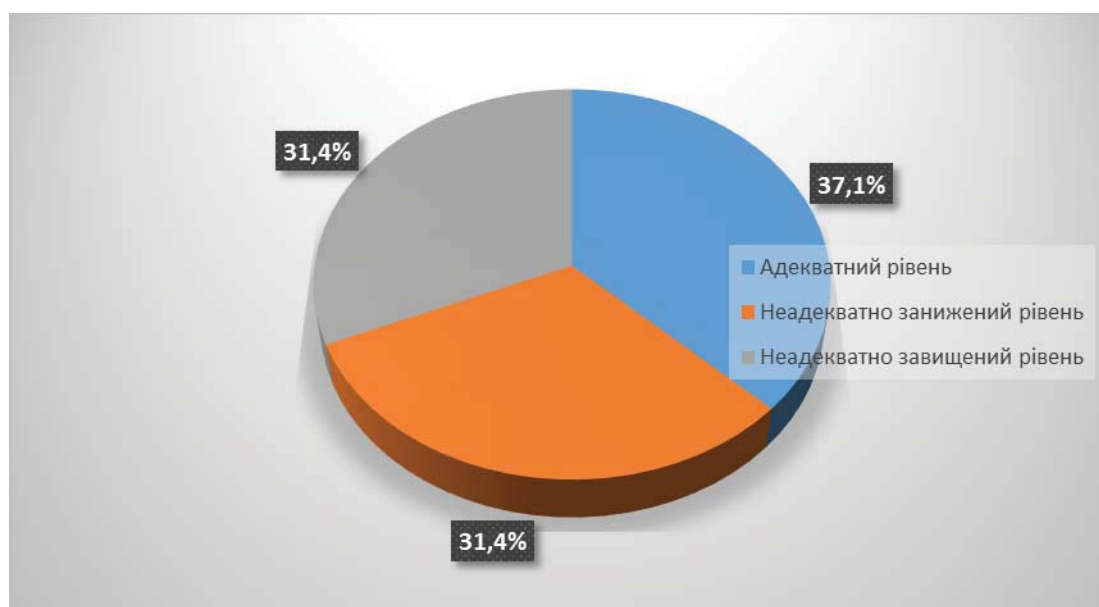
Виходячи з того, що одним із типів професійних настановлень згідно І.М.Кондакова [6], є «самооцінка можливостей професійного вибору», що характеризується вірою у власні сили та здібності, рівнем довіри до власних суб'єктивних переживань, завзятістю та готовністю до подолання труднощів, ми припустили, що самооцінка особистості старшокласника взаємопов'язана із його професійними настановленнями.

Для дослідження самооцінки старшокласників ми використали методiku вивчення самооцінки за допомогою процедури рангування [11]. Досліджуваним пропонувалося 20 різних якостей особистості. У лівій колонці досліджуваний рангує ці якості по тому, якою мірою вони йому імпонують. Далі у правій колонці рангує ці якості по відношенню до себе. Метою обробки результатів є визначення зв'язку між ранговими оцінками рис особистості, які входять в уявлення "Я-ідеальне" і "Я-реальне". Міра зв'язку встановлюється за допомогою коефіцієнту рангової кореляції Ч.Спірмена. Про адекватну самооцінку свідчить коефіцієнт рангової кореляції від 0,4 до 0,6. Коефіцієнт рангової кореляції більше 0,6 свідчить про неадекватно завищену самооцінку, а менше 0,4 – про неадекватно занижену.

Отримані результати дослідження самооцінки старшокласників представлені на Рис. 1.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що лише 37,1% учнів старших класів мають адекватний рівень самооцінки (коефіцієнт рангової кореляції від 0,4 до 0,6). Решта ж досліджуваних (62,8%) виявили неадекватно завищену (31,4% - коефіцієнт рангової кореляції більше 0,6) та неадекватно занижену (31,4% - коефіцієнт рангової кореляції менше 0,4) самооцінку.

Для дослідження характеру залежності між показниками професійних настановлень старшокласників з їх самооцінкою нами був використаний критерій Фішера ϕ , оскільки показники самооцінки ми використовували у номінативній шкалі (адекватний, неадекватно завищений, неадекватно занижений рівні).

Рис. 1. Рівні розвитку самооцінки старшокласника

Розглянемо детальніше виявлені залежності між показниками професійних настановлень та самооцінки учнів старших класів.

Емпіричне значення $\Phi_{\text{емп}} = 1,831$ для показників рівня нерішучості професійного вибору як типу професійних настановлень та адекватності самооцінки статистично значуще на рівні $p \leq 0,05$. Це означає, що старшокласників із адекватною самооцінкою частіше характеризує низький рівень нерішучості, аніж їх однокласників із неадекватно заниженою самооцінкою. Водночас, досить рішучими стосовно професійного вибору є і респонденти із неадекватно завищеною самооцінкою ($\Phi_{\text{емп}} = 2,70$ при $p \leq 0,01$). Також юнаки із адекватною самооцінкою у більшості демонструють високий рівень оптимізму стосовно професійного вибору ($\Phi_{\text{емп}} = 2,80$ при $p \leq 0,01$), високий рівень можливостей ($\Phi_{\text{емп}} = 3,11$ при $p \leq 0,01$), середній та низький рівень залежності ($\Phi_{\text{емп}} = 1,45$ при $p \leq 0,05$) професійного вибору, аніж їх ровесники із неадекватно заниженою чи неадекватно завищеною самооцінкою.

Висновки. Таким чином, самооцінка особистості старшокласника тісно пов'язана із його професійними настановами, зокрема таким її типами як нерішучість оптимізм, самооцінка можливостей, залежність професійного вибору. Так, адекватна самооцінка визначає низький рівень нерішучості професійного вибору, який характеризується впевненістю, наявністю чітких уявлень і критеріїв стосовно професійного розвитку, гарною поінформованістю про світ професій; високий рівень оптимізму професійного вибору, з яким пов'язані ідеалізація, відчуття власної обраності, упевненість, що абсолютно усі проблеми можна легко вирішити; високу самооцінку можливостей професійного вибору, якій властиві віра у власні сили та здібності, завзятість та готовність до подолання труднощів; низький рівень залежності професійного вибору (незалежність та самостійність професійного вибору). Це дає підстави розглядати самооцінку особистості старшокласника одним із чинників формування його професійних настанов.

Література

1. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л.И. Божович // Вопросы психологии. – 1979. - №4. – С. 23-33.
2. Захаров М.М. Профессиональная ориентация школьников / М.М. Захаров. - М.: Просвещение, 1989. - 164 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионала. / Е.А.Климов. – М.: ИПП, 1996. – 400 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. / Е.А.Климов. – М.: Академия, 2004. – 304 с.
5. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989.
6. Кондаков И.М. Диагностика профессиональных установок подростков / И.М.Кондаков // Вопросы психологии. – №2. – 1997. – С.122-130.
7. Кулик Н.І. Понятійно – критерійна основа проблеми дослідження професійно – орієнтованої установки у підлітків [Електронний ресурс] / Н.І.Кулик// Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_7/352-360.pdf
8. Левитан К.М. Профессиональное развитие личности педагога в послевузовский период : Дис. доктора пед. наук : 13.00.01 / К.М.Левитан. – Екатеринбург, 1993. – 393 с.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма. / А.К.Маркова. – М., 1996. – 309 с.
10. Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе / Н.С.Пряжников // Вопросы психологии, 1996. - №1. – С.64.
11. Реан А.А. Психология изучения личности. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 288 с.

12. Туриніна О.Л. Психологічні особливості професійного самовизначення учнів профільних педкласів : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / О. Л. Туриніна. - К., 1998. - 178 с.
13. Федоришин Б.А. Профконсультационная работа со старшеклассниками. – К.: Рад. школа, 1980. – 160 с.
14. Чистякова С.Н. Образовательно-профессиональное самоопределение. / С.Н.Чистякова, Н.Ф.Родичев. – М.: Педагогический университет, 2007. – 150 с.

Статья посвящена изучению особенностей взаимосвязи самооценки личности старшеклассника с его профессиональными установками (нерешительностью, рационализмом, оптимизмом, высокой самооценкой возможностей, зависимостью профессионального выбора). Доказано, что адекватная самооценка определяет низкий уровень нерешительности профессионального выбора, которому свойственна уверенность, наличие четких представлений и критериев касательно собственного профессионального развития, хорошей информированностью о мире профессий; высокий уровень оптимизма профессионального выбора, з которым связаны идеализация, чувство собственной уникальности, уверенность в том, что буквально все проблемы легко решаемы; высокую самооценку возможностей профессионального выбора, которой свойственны вера в собственные силы, готовность к преодолению трудностей; низкий уровень зависимости профессионального выбора (независимость и самостоятельность профессионального выбора). Делается вывод о том, что самооценка личности старшеклассника есть одним из фактором формирования его профессиональных установок.

The article is devoted to the study of peculiarities of correlation between high school student self-esteem/self-appraisal and his career mindset (affirmations such as indecision, rationalism, optimism, high self-evaluation of possibilities, career choice dependence). It has been revealed that adequate self- evaluation defines: low level of career choice indecision which is characterized by confidence, availability of clear concepts and criteria as to the professional development, high level of career awareness; high level of optimism of career choice connected with idealization, a feeling of having been chosen, the firm belief that absolutely all the problems can easily be solved; high self-estimation of career choice possibilities with appropriate self-confidence, gusto and readiness to cope with difficulties; low level of career choice dependence (that is career choice independence and self-sufficiency). The conclusion drawn from the studyb high school student self-esteem is one of the factors of his career mindset formation.

Статтю подано до друку 13.06.2014.

©2014 р.

Л. В. Бернацька, Н. В. Рєпкіна (м. Луганськ)

РОЛЬ АНІМАЛОТЕРАПІЇ В ПСИХОКОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми у загальному вигляді її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з найактуальніших проблем для психологів, педагогів, вихователів та батьків сьогодні є зростання агресивності суспільства у цілому та зокрема й сучасних дітей і молоді. У статті торкаємося раннього досвіду в морально-духовній сфері